

חקר הסוציולוגיה של העתונות היהודית הוא לפעמים לא פחות מגרה ומרתק מחקר ההיסטוריה שלה.

לפני כ־19 שנה, בדצמבר 1970, נערכה בירושלים, במשכנו של מי שהיה אז נשיא מדינת ישראל, זלמן שז"ר, חגיגה לרגל יובל המאה של העתונות היהודית בארצות הברית. ליתר דיוק: העתונות בשפת היידיש, שהרי קדמו לכתבי העת היהודיים ביידיש באמריקה העתונים היהודיים באנגלית ובגרמנית.

באותה חגיגה השמיע הנשיא שז"ר נאומו מלא התלהבות כדרכו, על תפקידה של העתונות בחיי היהודים בתפוצותיהם השונות ובין היתר פיתח תיזה מקורית שאולי מן הראוי שחוקרים יבחנו אותה עכשיו רטרואקטיבית, כלומר אם הדברים שנאמרו לגבי מציאות שהיתה קיימת בשנת 1970, כוחם יפה גם היום, בעיקר בארצות הברית.

אשתדל לתמצת את התיזה של שז"ר בכמה משפטים: ישנו הבדל עצום בתפקיד שמילאו בהיסטוריה היהודית גלויות שבהן היתה עתונות יהודית יומית וכאלה שלא היתה בהן עתונות יומית. שז"ר הזכיר במיוחד את גרמניה. ולא במקרה, כמובן. בגרמניה היתה קהילה יהודית אינטלקטואלית ממעלה ראשונה. האינטליגנציה היהודית הגרמנית "כתבה בשבעים עטים" כלשונו הציורית, בכל ז'אנר אפשרי בשירה ובפרוזה, אבל עתונות יומית יהודית לא היתה שם. בגלות רוסיה, שלפני המהפכה, שלטו היהודים בעתון היומי "נובוסט" (בשפה הרוסית) וחשבו שאולי זה יכול להיות תחליף לעתון יומי. אבל "נובוסט" לא מילא את התפקיד האמור. היתה ברוסיה עתונות יהודית יומית בשפה העברית, כמו "המליץ" או "הצפירה", אבל קהל היעד שלה מטבעו היה מצומצם. לא היה עתון יומי ביידיש והציבור היהודי ברובו נאלץ לשאוב את המידע היומי שלו וגם את חינוכו הפוליטי ואת מטענו האידיאולוגי מעתונות לא יהודית. ומי יודע כיצד השפיעה עובדה זו בסופו של דבר על גורלו של הקיבוץ היהודי שם.

כיצד משתלבת בתפיסה מיוחדת זו של שז"ר יהדות פולין על עתונותה הענפה, שבה בלטו מאד ברמתם דווקא העתונים היומיים ביידיש? אני מעיין ברשומות שנרשמו באותה מסיבה ומנסה גם להעזר בזכרוני האישי, ואינני מוצא סימוכין. נראה כי לא הזכיר אותה כלל. אולי כאן המקום לציין, שחבורת זו אנו עושים "חסד של אמת" עם עתונות זו ועם השפה שבה הופיעה, יידיש, במאמרו המקיף של העתונאי והסופר מרדכי צאנזן המספר קצת מן הידע האישי שלו וקצת מעדויות של שרידי שואה אחרים על עלייתה ושקיעתה של העתונות היהודית במרכז היהודי הגדול ביותר באירופה שלפני המלחמה. בחלק היידיש של החוברת אנו מביאים כמה מאמרים נוספים על כתבי העת בשפה זו, ובראשם כתב העת הספרותי היוקרתי "גאלדענע קייט", אבל זו כמובן טיפה קטנה מן היס הגדול שעוד יסופר עליו בחוברות הבאות.

בינתיים נמשיך ונלך בעקבות דבריו של שז"ר שהוקדשו כאמור ליובלה של העתונות היהודית באמריקה. האינסטיטוט היהודי - כך אמר - פעל בכיוון של הקמת עתונות יומית יידישאית ענפה מאוד בארצות הברית.

הדברים נאמרו בשנת 1970. היום, כידוע, אין עוד עתון יומי יהודי בארצות הברית, לא ביידיש ואף לא בשפת המדינה. האם יש משמעות לעובדה זו ומיהי - בוודאי לא מאמר-פתיה זה הוא המסגרת לדון בכך. אבל אין ספק כי ה"ביגורפיה" המקפת (וכן הביבליוגרפיה) של העתונות היהודית בארצות הברית בכל השפות שלה, יכולה לשמש מקור לא אכזב ללימוד תולדותיה של יהדות אמריקה כדורות האחרונים. ואמנם עמד על כך פרופ' משה רישין - שאנו מארחים אותו בגיליון זה, במאמר מיוחד על החשוב בעתונים היהודיים באמריקה, "פראווערט" ועורכו הדגול אייב קאהן - במאמר שפרסם בשנת 1954 ושהיה מוקדש ליובל ה־300 של יהדות ארצות הברית. באותו מאמר הפנה פרופ' רישין את תשומת הלב לעתונות היהודית "כקרקע פוריה ביותר ובאורח פרדוכסלי גם המקור המוחנך ביותר למידע על היהודים בארצות הברית". רוברט סינגרמן במסתו על העתונות היהודית באמריקה, שפורסמה ב"AMERICAN JEWISH HISTORY" - ובה סקר את המצאי הביבליוגרפי של המחקרים והפרסומים - קורא בצדק לרשום ולרכז את כל המחקרים על עתונות רב לשונית זו, "את ההיסטוריה הקולקטיבית שלה וזו של כתבי העת הבודדים למיניהם וישום חקר העתונות לנושאים היסטוריים וסוציולוגיים רחבים יותר". תרומה חשובה בתחום זה תורם ל"קשר" שלפנינו פרופסור אריה (ארתור) גורן, הסוקר בהרחבה את התפתחותה של העתונות היהודית בארצות הברית מאז הופעת כתב העת הראשון "THE JEW" בשנת 1823, עתון שהיה כולו קודש למלחמה במיסיונרים - ועד ימינו אלה שבהם כמה מכתבי העת היהודיים בשפה האנגלית, נחשבים לראי נאמן למחשבה היהודית ולמיגוון

הזרמים האידיאולוגיים, הפוליטיים והדתיים של יהדות ארצות הברית. רוברט סינגרמן בסקרו את המחקרים השונים, מזכיר רק ארבע שפות - אנגלית, גרמנית, עברית ויידיש - אולי כזכר לאותו כתב-עת מיוחד בארבע לשונות "העברו נויעס" (HEBREW NEWS) ששערו מתנוסס על גיליון זה של "קשר". עד כמה שידעתי מגעת, אין אח ורע לכך לא רק בעתונות היהודית לעתון מסוג זה. אחד משני מייסדיו ועורכיו, צבי הירש ברנשטיין, הנחשב יחד עם כתריאל שרהזון (שגם לו אנו מקדישים מאמר מיוחד בחוברת זו) לחלוץ העתונות העברית והיידיית בארצות-הברית, מספר במאמר שפרסם במאסף השנתי "ילקוט מעריב" (ניריווק, 1904) את סיפורו של אותו עתון רב-לשוני.

★

בחוברת תלת-לשונית זו של "קשר" אנו חושפים אך מעט מזעיר מסיפורה של העתונות היהודית באמריקה הצפונית ובניה. ספק אם מישהו יודע במדויק מה היה מספרם של עתונים אלה מאז הופיע העתון היהודי הראשון בשפה האנגלית. אחדים נעלמו מיד עם הופעתם ואין למצוא להם עקבות בארכיונים ובספריות, כמה שרדו תקופה ארוכה יותר, כמה יצאו כפרסומים עצמאיים, ואחרים - כנספחים לעתונים אחרים. (בתקופות מסוימות, בעונות פוליטיות בעזרת הוציאו עתונים אמריקניים שונים תוספות "אתניות" ביניהן גם תוספות מיוחדות מיועדות ליהודים, בלשונותיהם).

בגיליון זה אנו מביאים מאמרים על העתונות היהודית-אמריקנית בגרמנית ובלדינו, אבל ידוע לנו לפחות על ארבע שפות נוספות - הונגרית, רומנית, פולנית ורוסית - שבתקופה זו או זו יהודים בעלי-זמה באמריקה הוציאו בהן כתבי עת לקהל יעד מיוחד.

כאשר הופיעה בשנת 1925 "ב"קרת ספר" (הרבעון הביבליוגרפי של בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים), הביבליוגרפיה הידועה של מנדל פרובסט, הוא מנה לא פחות מ־871 כתבי עת יהודיים באמריקה עד שנת 1920: 457 באנגלית, 323 ביידיש (מהם 50 יומניים!) - רובם קצרי ימים, כמובן, 58 בעברית, 28 בגרמניה ומעט הנותרים בשפות אחרות. ב־70 השנים שחלפו מאז נפלו וקמו באמריקה היהודית עתונים למאות.

★

נאמנים למדיניות העריכה שלנו, אנו כוללים בחוברת זו שברובה מוקדשת לעתונות היהודית באמריקה - גם מאמרים, מסות וסיפורים על עתונים ועתונאים יהודיים במרכזים אחרים. הבולט בהם הפעם הוא מאמרו של נסים קזז על העתונות היהודית בעירק. גם מאמר זה, כמוהו כאותם שהזכרנו בראש המאמר, יכול לשמש מקור מעניין לא רק לחקר ההיסטוריה של העתונות היהודית בארץ זו, אלא ללימוד ההיסטוריה והסוציולוגיה של היהודים באחת הגלויות העתיקות ביותר של עמנו. מדהים להיווכח כמה מעט עתונים יהודיים היו בעירק, בהשוואה לקיבוצים היהודיים בארצות מוסלמיות אחרות. בגיליון "קשר" הקודם סיפרנו על 138 עתונים יהודיים בתוניסיה. עשרות רבות היו במצרים ודווקא בעירק מספרם מזערי ביותר. ד"ר קזז מסביר עובדה זו ועדיין נותר כר נרחב להעמקת המחקר בנושא.

בתחום האקטואליה אצביע על מסתו של גבריאל שטרסמן בנושא שמעסיק יותר ויותר את התקשורת במערב - כיצד להימנע ולהתגונן בפני תביעות משפטיות על רקע של לשון הרע. זהו מדריך מעודכן שחיוב להימצא על שולחנו של כל עתונאי ועורך בישראל.

וכמה מלים לסיום: הוצאת גיליון מורחב ומיוחד זה של "קשר" נתאפשרה תודות לנדביות לבו של אדם, שמפעלים רבים בארץ זכו לתמיכתו המוסרית והחומרית: סם רוטברג. אף כי הוא עצמו במערב - לבו אתנו, כאן, רוטברג פעיל זה עשרות שנים בתחומי החומר והרוח הקשורים בישראל: המגבית היהודית המאוחדת, ה"בונדס", הסוכנות היהודית, האוניברסיטה העברית ומוסדות רבים אחרים. העובדה שהעתונות היהודית - ענף מפואר זה במורשת התרבות העשירה של עמנו - עוררה עניין מיוחד באדם רב-פעלים זה, מעידה לא רק על אישיותו שלו, אלא גם על חשיבותו של הנושא.

ראש התוכנית ללימוד עתונות והמכון לחקר העתונות היהודית (בהקמה)

הי
בא
ארי
עובדה
בהתפתח
כה זעומ
"עתונות
כוללני
האקטוא
היהודי,
סולטס,
ההיסטור
דומה לז
מונוגרפי
ספרותי
רק בשנ
באמריק
היה תת
מהעתונ
שלפנינו
היהודים
מסוימת,
כתבי הע
העתונ
הראשון,
תופעות
קיומו של
כתבי העת
הדגימו א
ה־19 ובר
המאה שק
בהופעתם
— קודם
ראוי ל
האנגלית
חלקו של
היהודים